

مطالعه تأثیر نقش‌مایه‌های گچبری دوره ساسانی بر نقوش گچبری دوره اسلامی

نصرت الملوک مصباح اردکانی

(دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر)

دکتر سید حبیب‌الله لرگی

(استادیار دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری)

چکیده: هنر گچ‌کاری از دیرباز در ایران مرسوم بوده، ایرانیان این هنر را بیشتر در معماری برای زیبایی و تزئین به کار می‌بردند. آثار عمده به دست آمده از این هنر مربوط به دوره ساسانی می‌باشد. قبل از دوره ساسانی از دوره هخامنشی نیز آثار گچی اندکی به دست آمده، اما جامع‌ترین آثار باستانی به دست آمده که دال بر شکوفایی گچبری می‌باشد، تزئینات دوره ساسانی است. نقوش مورد استفاده در دوره ساسانی شامل نقش‌های طبیعی، استیلیزه، گیاهی، حیوانی، انسانی و هندسی می‌باشد. فرهنگ اسلامی در زمینه نقوش، میراث‌دار هنر ساسانی شد و با قبول نقش‌های استیلیزه، گیاهی و هندسی این نقوش‌ها را در صنایع هنری به حد کمال رساند. این تأثیر را بیش از همه شاید بتوان در تزئینات گچبری مشاهده نمود که در سده‌های نخستین هجری عمده‌ترین تزئین بناهای اسلامی محسوب می‌شد.

واژگان کلیدی: گچبری، نقش‌مایه، ساسانی، اسلامی.

مقدمه

در اواخر دوره ساسانی با ظهور اسلام و پیدایش مضامین جدیدی چون منع تصویرنگاری و مجسمه‌سازی، تحولی عمیق در کل هنر آن زمان به وقوع پیوست. هنر به دو شاخه مجزا تقسیم گردید:

- ۱- هنر درباری که از قید و بندهای مذهبی آزاد بود.
- ۲- هنر مذهبی که در خدمت آرمان‌ها و اصول مذهبی بود.

این تمایز باعث ایجاد تمایزهای بصری و تکنیکی متنوعی در هنرها و صنایع گردید. بسیاری از آثار هنری که در کاخ‌ها و دربار پادشاهان به کار گرفته شده‌اند را نمی‌توان در بناهای مذهبی و یا عمومی مشاهده نمود. با این حال بایستی توجه داشت که بخش عظیمی از هنرهای اسلامی را تنها با اندکی تنوع هم در بناهای درباری و هم ابنیه عمومی و مذهبی می‌توان دید. گچبری از جمله هنرهایی است که در سرتاسر سرزمین‌های اسلامی و در میان کلیه انواع ساختمان‌ها دیده شده است.

گچ، سطح سفید و تمیزی را ایجاد می‌کرد که با توصیه‌های دین مبین مبتنی بر سادگی، تمیزی و بی‌پیرایه‌گی تطابق کامل داشت. گچبری درباری سرشار از نقوش، نگاره‌ها و مضامینی بود که دنباله رو هنر گچبری زمان ساسانیان است. اما در آنچه که مربوط به اماکن مذهبی است، اگرچه همان اقتباس‌ها از هنر ساسانی صورت گرفته، اما نقوش گل و بته‌ها تغییر کرده به صورت استیلیزه در آمده‌اند. این کار با چنان ظرافت و دقت نظر انجام گرفته که تشخیص آن به آسانی امکان‌پذیر نیست، ولی با کمی دقت می‌توان این نقوش کهن را تشخیص داد. دنیای اسلام در دوران شکل‌گیری و تحکیم قلمرو و ساختار خود بیش از هر چیز دیگر دچار درگیری‌های سیاسی بود و فرصت پیرایش و پردازش نوع جدید و خاصی از هنر را نداشت، پس ساده‌ترین و بهترین راه برای اعلام موجودیت، اخذ و پذیرش شیوه‌ها و سبک‌های پیشین همراه با تغییرات بود. به همین لحاظ می‌توان

به شدت با تعالیم اسلامی آمیخته است. گچ به عنوان ماده‌ای ساده، ارزان قیمت و در دسترس با این تعالیم همخو و همسو است. پشتوانه گچبری دوره ساسانی نیز عاملی است برای به کارگیری بیشتر این ماده بر روی دیوارها. اما در زمینه نقوش به کار رفته در دوره اسلامی به تغییرات عمده‌ای نیز برخورد می‌نمائیم. منع تصویرنگاری و ساخت مجسمه باعث می‌شود تا برخلاف دوره ساسانی نقوش انسانی به کار گرفته نشوند. به همین طریق نقوش حیوانی نیز در چندین قرن اولیه اسلامی بسیار معدود دیده می‌شوند و تنها به طور انگشت شمار می‌توان نقش طاووس یا پرندگان بهشتی را مشاهده کرد.

در دوره اسلامی نقوش گیاهی را بایستی نقوش اصلی به شمار آورد. نقش برگ‌های ۳ و ۵ کاسبرگی دوره ساسانی با تغییرات بسیار، چرخش حول محور، پشت به پشت هم داده و یا با تکرار منظم نقش مایه‌های گیاهی جدید را به وجود می‌آورند. نقش درخت تاک و انگور، پیچک‌ها و قوس‌ها بسیار استفاده می‌شوند. شروع گرایش به استفاده از قوس‌های چرخشی را می‌توان در میان این نقش مایه‌های اولیه جستجو نمود. نقش جفتی بال و گل انار در کنار اشکال تغییر شکل یافته گل نیلوفر سرآغاز شکل‌گیری گل‌های اسلامی هستند.

نقوش هندسی دوره ساسانی در حضور گره‌های هندسی پیچیده اسلامی به حاشیه‌ها منتقل می‌شوند. نکته بسیار مهم دیگر که نیاز به بررسی‌های دقیق بیشتر دارد استفاده از نقش برگ در انتهای حروف و کلمات کتیبه‌ها در دوره اسلامی است. تحقیقات نگارندگان این پژوهش این فرضیه را مطرح می‌نماید که نقش برگ‌های دوره ساسانی بودند که برای اولین بار به عنوان تزیین به انتهای حروف در کتیبه‌های اسلامی

اضافه شدند، اگرچه این فرضیه نیازمند پژوهش‌های بیشتری است.

◆ فهرست منابع

- ۱- انصاری، جمال، گچبری دوره ساسانی و تأثیر آن در هنرهای اسلامی، فصلنامه هنر، شماره سیزدهم، ۱۳۶۶-۱۳۶۵.
- ۲- پوپ، آرتور اپهام، شاهکارهای هنر ایران، ترجمه: پرویز ناتل خانلری، نامعلوم.
- ۳- پوپ، آرتور اپهام، معماری ایران: پیروزی شکل و رنگ، ترجمه: غلام حسین صدری افشار و احمد ایرانی، تهران، گروه فرهنگی خوارزمی، ۱۳۴۶.
- ۴- ریاضی، محمدرضا، فرهنگ مصور اصطلاحات هنر ایران، دانشگاه الزهراء، ۱۳۷۵.
- ۵- زمانی، عباس، تأثیر هنر ساسانی در هنر اسلامی، تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۵۵.
- ۶- سجادی، علی، هنر گچبری در معماری اسلامی ایران، فصلنامه علمی، فنی، هنری اثر، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، شماره ۲۵، ۱۳۷۴.
- ۷- فریه، ر. دلیو، هنرهای ایران، ترجمه: پرویز مرزبان، تهران، نشر و پژوهش فروزان روز، ۱۳۷۴.
- ۸- کیانی، محمدیوسف، تزیینات وابسته به معماری ایران، دوره اسلامی، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۷۶.
- ۹- گیرشمن، رومان، هنر ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.
- ۱۰- زکی، محمدحسین، تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام، ترجمه: محمدعلی خلیلی، اقبال، ۱۳۶۳.
- ۱۱- زکی، محمدحسین، تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام، ترجمه: محمدعلی خلیلی، اقبال، ۱۳۶۲.
- ۱۲- محمودی، فتانه، پورجعفر، محمدرضا، بررسی تطبیقی پارچه‌های ساسانی و پارچه‌های مصری، فصلنامه نقش‌مایه، شماره اول، تابستان ۱۳۸۷.

A Look at Qajar Painting

Jamshid Hatam

(Professor of Tehran Azad University, Central Branch, Art and Architecture Faculty)

You can find the roots of Qajar painting in Iranian arts from old times. With different cultural and political movements that occurred in Iran after Safavid era; the effects of western art appeared in Iranian painting especially in the Qajar era. You can find traces of this effect on verism paintings in this era. In the beginning this verism was in opposite direction to the abstract painting, But after passing of time artists found the solution by compiling symbolism in painting and verism of western arts together. This compilation itself had an affect on the Iranian painting too. Qajar era was the peak of its power with regards to the combining of this art and regarding its contents is a point taken in to consideration in this research.

Keywords: Qajarid
Painting
Painting Content

Study the Effects of Sasanid Plasterwork Designs upon Islamic Plasterwork

Nosrat-al-molouk Mesbah Ardakani

(Student of Doctorate Degree in Art Research, Tarbiat Modaress University)

Dr.Seyed Habib-Allah Lezgi

(Teacher Apprentice Tarbiat Modarress University, Art and Architecture Faculty)

Plasterwork has been very popular in Iran since olden times. Iranians mostly used this art as a decorative means in architecture. Most of this art works belong to the Sasanid era. Before this era there are some works that belong to Aechemenid era but most comprehensive of those belong to the Sasanid era. The designs that were used on in the Sasanid era were natural, botanical, beastly, geometrical and human designs. The Islamic culture inherited its design from Sasanid era. And by accepting its style, geometrical and botanic designs and using it in art works was able to attain perfection. Most of this effect is seen on plasterwork in Islamic buildings during the first centuries of hegira.

Keywords: Plasterwork
Design
Sasanid
Islamic